

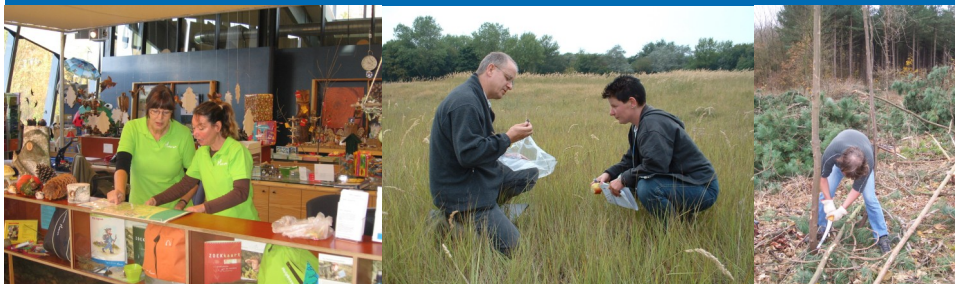

Colofon

De redactie van de Nieuwsbrief Vrijwilligers PWN wordt gevormd door :

Ellen Roosloot
Klaas Pelgrim
Monique Verhaar
Hermina Smit

In dit nummer:

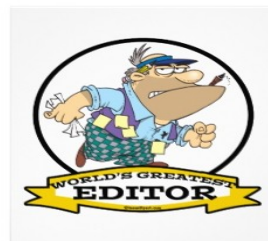

Andere lay out nieuwsbrief

Beste lezer,

Er zijn binnen het redactieteam computerproblemen voor het, op de juiste wijze, maken van de nieuwsbrief. Omdat we u de brief toch graag in deze periode willen aanbieden hebben we daarom (tijdelijk) voor een andere opzet gekozen.

We hopen dat u evengoed veel plezier beleeft aan het lezen van de informatie hierin.

Van de redactie

Zo, de zomerperiode is weer voorbij. Mogelijk gaan er nog enkelen met vakantie maar voor de meeste mensen is het 'normale' leven weer begonnen. De redactie heeft ondertussen afscheid genomen van onze rots in de branding, René Korfage. Hij heeft andere plannen en daar past de NR Nieuwsbrief niet in. Natuurlijk wensen wij hem al het goede in de aankomende tijd. Dit is overigens de tweede routinier in korte tijd die afscheid van ons heeft genomen! We hebben het in de vorige nieuwsbrief al aangegeven en dat geldt nu nog meer: we zijn op zoek naar ondersteuning in de redactie! Als het u wat lijkt: meld u zich dan alstublieft aan!

Dit keer geen interview met een vrijwilliger, maar we beloven beterschap! Gelukkig hebben de vaste leveranciers zich weer gemeld met leuke en boeiende artikelen en ook Rob Mul heeft weer een afsluitend gedicht geschreven.

In deze Nieuwsbrief zijn wat kleinere artikelen met meer foto-impressies, zoals de opening van de nieuwe bezoekerscentra van PWN- Zuid Kennemerland en die van het IVN te Bergen aan Zee.

Rest nog een kleine rectificatie. In de vorige Nieuwsbrief stond in het artikel over Wolven in Duitsland, een fout. Het leefgebied van een roedel wolven is ongeveer 250km² in plaats van 250m². Met dank aan de oplettende lezers...

We wensen u weer veel leesplezier en denk nog eens na over de vacature van redacteur/redactrice!

- [p1](#) Van de redactie
- [P2](#) Openstelling bezoekerscentrum Kennemerduinen
- [P3](#) Vlinderen in de kennemerduinen
- [P5](#) Honingbijen en wilde bijen bij PWN
- [P6](#) IVN natuurcentrum Parnassia in Bergen aan Zee
- [P7](#) In de bramentijd
- [P8](#) Honingzwam schrik der verzwakte dennenbossen
- [P9](#) Duinbrand
- [P11](#) Nabeheer project Noordwest Natuurkern
- [P12](#) Artikelen uit PWN nieuwsbrief
- [P15](#) De Blauwborst
- [P15](#) Amerikaanse vogelkers
- [P18](#) Nazomerfeest PWN en Duinlandjes vereniging
- [P19](#) De komst van grote predatoren
- [P21](#) Varia
- [P24](#) Gedicht

Verhuisbericht

Bezoekerscentrum De Zandwaaier
gaat verhuizen en heet voortaan
bezoekerscentrum De Kennemerduinen!
Wij zijn gesloten vanaf 23 juni en openen
10 juli 2013 op de nieuwe locatie.

Openingstijden vanaf 10 juli:
dinsdag t/m zondag
van 10.00 tot 17.00 uur

Nieuwe adres:

Zeeweg 12, 2051 EC Overveen
T 023 - 541 11 23
info@np-zuidkennemerland.nl

@NPZK f nationaalparkzuidkennemerland
www.np-zuidkennemerland.nl

Openstelling Bezoekerscentrum De Kennemerduinen

Op woensdag 10 juli is bezoekerscentrum "De Kennemerduinen" officieus geopend.

Carin, Linda en Margot verrichtten de openingshandeling door de deur wagenwijd open te zetten.

De officiële opening vindt plaats in de herfstvakantie in oktober. In die hele week zijn feestelijkheden gepland om de ingebruikname te vieren. Tot die tijd hoopt het bezoekerscentrum echter al veel gasten te mogen ontvangen. Bezoekers kunnen voor de deur parkeren om vervolgens, na een bezoek in het bezoekerscentrum, van de prachtige omgeving te genieten.

Het duurzame gebouw, geïnspireerd op een boerderijvorm uit de zesde eeuw, huisvest niet alleen het bezoekerscentrum en een prachtige horecagelegenheid, maar ook een werkruimte voor de boswachters van Regio Zuid.

Hiermee is een einde gekomen aan de tijd dat kantoorvilla "Overveen" als uitwijkplaats diende voor de medewerkers van NR en waarin het voormalig pompgebouw als Bezoekerscentrum voor Nationaal Park Zuid-Kennemerland werd gebruikt.

Ellen Roosloot

De Redactie

Vlinderen in de Noord-Hollandse duinen; excursie van de secties Snellen en Ter Haar

De Nederlandse Entomologische Vereniging (een vereniging die zich tot doel heeft gesteld de verspreiding en leefwijze van insecten te bestuderen) kent een aantal secties die zich gespecialiseerd hebben in een deelgebied van de entomologie. Onder hen bevinden zich de secties Snellen en Ter Haar die zich bezig houden met de nachtvlinders: de sectie Snellen met de zogenaamde 'kleine' nachtvlinders (micro-lepidoptera) en de sectie Ter Haar met de 'grote' nachtvlinders (macro-

lepidoptera). Bij elkaar betreft dit in Nederland toch zo'n 2000 soorten.

Ieder jaar verzamelen leden van de beide secties zich bij een natuurgebied om daar twee nachten vlinders te inventariseren. Dit jaar waren de Noord-Hollandse duinen uitgekozen en waren Dick en Mathilde Groenendijk bereid gevonden de organisatie van het weekend op zich te nemen. Ruim 30 vlinderaars verzamelden zich op 12 juli op de Jaagkade in Schoorl voor een weekend lang nachtvlinderen. Er stond een koude wind op de Jaagkade en sommige vlinderaars keken daarom al wat bedenkelijk. Nachtvlinders houden doorgaans van zwoele, donkere en windstille nachten. Gelukkig blijken de nachtvlinders in de duinen geen 'watjes': ze zijn gewend aan het koude winderige weer en vliegen ook onder deze barre omstandigheden. We kregen van 'boswachter' Luc Knijnsberg een korte presentatie over het gebied met als belangrijkste boodschap dat het noordelijke stuk kalkarm en het zuidelijke stuk kalkrijk was. Dat leidt tot verschillen in de vegetatie en dus ook tot verschillen in de vlinderfauna.

Natuurlijk willen we allemaal zo veel mogelijk verschillende soorten zien, dus besloot vrijwel iedereen om één nacht in het kalkrijke deel en één nacht in het kalkarme deel te gaan inventariseren. Waarschijnlijk om ons nog wat extra te stimuleren liet Luc nog een aantal bijzondere soorten van zowel de micro- als de macro-lepidoptera zien, die we in de duinen zouden kunnen aantreffen.

Na al deze praktische informatie stortte iedereen zich op de kaarten om een mooi plekje te vinden. Dat is toch altijd weer een heel gepuzzel. Gaan we inventariseren op een open plek in duinen, met het risico dat het toch te veel afkoelt of te winderig is waardoor er slechts weinig vlinders vliegen? Maar waar je wél kans hebt op leuke onverwachte soorten. Of zoeken we toch een min of meer beschut plekje in het bos, waar het al snel 5 graden warmer blijft, waardoor de vlinders veel actiever blijven? Maar doorgaans zien we dan wel weer vooral de wat bekendere soorten. Altijd weer een moeilijk dilemma. We gebruiken twee manieren om nachtvlinders te lokken: licht en stroop. Bij het lokken met licht wordt er meestal een laken verticaal gespannen boven een horizontaal laken dat op de grond ligt. Een of twee speciale lampen (menglicht lampen of HPL-lampen) schijnen vooral op het verticale laken. Het zal duidelijk zijn dat in het open veld de lampen een groter bereik hebben dan op een beschutte plek in het bos, wat dus ook weer meegenomen moet worden in de besluitvorming over de vraag waar we gaan inventariseren. De stroom wordt opgewekt met behulp van een kleine stille aggregaat. Naast deze bekende methode met licht blijken ook veel nachtvlinders (vooral de zogenaamde uilen) erg graag op stroop af te komen die op palen of bomen wordt gesmeerd. De stroop is een mengsel van appel-, peren- en/of suikerstroop aangelengd met een scheut rum en/of donker bier. Eigenlijk heeft elke nachtvlinderaar zijn of haar eigen recept; waar maar weer uit blijkt dat de vlinders zelf niet zo kieskeurig zijn en elk smeersel prima vinden als er maar suiker in zit.

Een vlindernacht bestaat uit kijken op het laken en langs de bomen met stroop lopen. Even bij de 'buren op visite' (andere vlinderaars) en weer terug. Vooral ook veel tellen en noteren; welke beesten zie je en hoeveel zitten er tegelijk op het laken. Wij hadden voor de eerste nacht het kalkarme noorden uitgezocht en het bleek al snel dat dit gebied rijk aan micro's (micro-lepidoptera) was, hoewel we daarnaast toch ook nog zo'n 50 verschillende soorten macro's hebben gespot. Tussendoor wordt deze informatie met andere vlinderaars gedeeld via SMS of WhatsApp. Op een gegeven moment lijken er geen nieuwe vlinders meer bij te komen en in overleg werd besloten dat om 3 uur de 'stekker er uit zou gaan'. Net voor het 3 uur is komt er een auto aan waar 2 micro deskundigen uitstappen. Ze hadden uit de SMS'jes begrepen dat we een betere micro-oogst hadden dan zij en kwamen even kijken. Er volgde nog een uur waarin veel foto's werden gemaakt van de micro's. Om 4 uur ging dan dus echt de stekker eruit en konden we inpakken en op weg naar de borrel.

Want dat hoort er natuurlijk ook bij. Na afloop even genieten van een biertje, borrel of glas wijn en intussen de ervaringen met elkaar delen. Opvallend deze eerste nacht was de aanwezigheid van een groot aantal pijlstaarten. De pijlstaarten vormen een familie van grote tot zeer grote nachtvlinders en zij zijn dan ook graag geziene gasten op het laken. Op één van de lakens waren meer dan 100 verschillende soorten macro's gezien, waaronder zo'n 60 exemplaren van het Klein avondrood, een van die geliefde pijlstaartsoorten. Het uitwisselen van al die ervaringen kost behoorlijk wat tijd en het was dan ook half 6 en al bijna weer licht voordat we naar bed gingen.

Ook overdag is er de nodige bedrijvigheid. Veel mensen trekken na het ontbijt het gebied in om dagvlinders te inventariseren. Anderen houden zich overdag bezig met determineren. Veel vlinderaars determineren de soorten direct en houden dus alles gedurende de nacht bij. Naam en aantal worden genoteerd bij het laken of de stroop. Andere vlinderaars verzamelen de vlinders echter in kleine potjes en bekijken en determineren ze de volgende dag in alle rust. Vaak worden daarbij ook nog foto's gemaakt (één van de leden is op zaterdag van 9 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds bezig geweest met het maken van foto's). Deze vlinders worden daarna weer teruggebracht naar het gebied. Verder wordt ook een klein aantal beesten geprepareerd voor verder onderzoek en ook daar zijn diverse mensen overdag dus zoet mee.

Aan het einde van de middag op zaterdag verzamelt de hele groep zich voor een gezamenlijk diner. Dat is traditie tijdens het vlinderweekend. Toch mag het diner niet te lang duren, want iedereen wil weer op tijd het gebied in om een goede plek te kunnen vinden. Ook dit weekend is door velen de koffie overgeslagen om maar op tijd op pad te kunnen gaan.

De succesverhalen van goede vangsten op bepaalde locaties van vrijdag maakten dat het op deze plaatsen wat druk leek te gaan worden. Gelukkig blijkt met een beetje goede wil iedereen toch altijd weer een plek te kunnen vinden. Wij hadden bedacht dit keer in het kalkrijke deel te gaan staan, dus iets zuidelijker. Ondanks de warme dag, koelde het snel af en werd het zelfs erg vochtig, omstandigheden waar nachtvlinders dus in het algemeen niet al te dol op zijn. Zoals beloofd door de kenners van het duin, trokken de nachtvlinders van het duingebied zich daar echter niet al te veel van aan en bleven ze lang actief vliegen. Ook wij konden deze keer genieten van een laken vol pijlstaarten. Rond half 3 kwamen er geen nieuwe beesten meer bij. Goed moment om de stekker eruit te trekken. Al met al was het toch weer 4 uur voor we terug waren in het verblijf. Er was weer even tijd om te horen wat anderen gezien hadden en dan snel naar bed. Twee nachten met weinig slaap laat zich voelen. De volgende ochtend werd er ingepakt en vertrok een ieder naar zijn of haar huis. Voor sommigen toch meer dan 200 km reizen.

Thuisgekomen moeten registratielijsten worden uitgewerkt, foto's geïnterpreteerd en preparaten bekeken. Dat duurt een paar weken. Daarna wordt er een verslag gemaakt voor de beheerders van het gebied. Maar eerst even een nacht goed slapen....

Hans Groenewoud
Secretaris sectie Ter Haar

Honingbijen en wilde bijen bij PWN

Intro

2012 was het jaar van de Bij. Mogelijk waren er daarom meer aanvragen voor het plaatsen van bijenkasten in PWN-gebied. Het bij PWN gevoerde beleid is hierin afwijzend op grond van de vrees voor concurrentie met de wilde bijen, voor wie onze terreinen bedoeld zijn. In dit artikel wat meer achtergrondinformatie over dit beleid en over de wilde bijen in PWN-terreinen.

Achtergrondinformatie

Wilde bijen staan in Nederland onder druk. Er zijn maar weinig diergroepen die de afgelopen honderd jaar zo sterk achteruit zijn gegaan. Meer dan de helft van de wilde bijensoorten staat op de Rode Lijst. Er zijn vele redenen waarom het zo slecht gaat met wilde bijen, maar een van de mogelijke drukfactoren wordt gevormd door concurrentie met commercieel gehouden honingbijen. Het houden van honingbijen is een mens gerelateerde activiteit. Daarmee is het op te vatten als een onnatuurlijke inbreng in een landschap, waarbij extra honingbijen worden ingebracht die als vijanden van de natuurlijk aanwezige insecten kunnen worden gezien. In het verleden is hier wel wetenschappelijk onderzoek naar gedaan. Sommige onderzoeken wijzen op een negatief effect, maar niet alle onderzoeken kunnen dit beeld bevestigen. Behalve voor wilde bijen zouden ook andere dieren die van nectar of stuifmeel leven, zoals zweefvliegen of vlinders, hiervan te lijden kunnen hebben. Ook het inslepen van ziekteverwekkers en parasieten wordt wel genoemd, evenals de bestrijding daarvan met chemische middelen.

Honingbijen

Een bijenvolk bestaat gemiddeld uit circa 45.000 individuen. De "haalbijen" hebben een actieradius van 3 tot (maximaal) 10 kilometer. Ook honingbijen staan onder druk. Er zijn enkele nieuwe parasieten opgedoken en ze hebben zwaar te lijden van nieuwe chemische bestrijdingsmiddelen (neonicotinoïden worden in dit verband vaak genoemd) in de agrarische industrie.

Mogelijk van nog groter belang is de extreme bloemarmoede van het moderne platteland.

Overigens is het zo dat de duinplanten de honingbijen niet nodig hebben voor de bestuiving. De in het duin aanwezige wilde bijen en andere insecten doen dat zeker zo goed.

Wilde bijen

Kustduinen zijn binnen Nederland niet de rijkste landschappen voor wilde bijen. Die eer is voorbehouden aan het warme Zuid-Limburgse heuvelland en het rivierengebied. Toch zijn de duinen zeker niet onbelangrijk in dit opzicht. We vinden hier nog altijd een aantal unieke bijensoorten. Bijen zijn zeer gevoelig voor veranderingen in het landschap en een goede graadmeter voor natuurwaarden. Uit de verspreidingskaartjes in de Voorlopige atlas van de Nederlandse bijen blijkt dat een flink aantal bijen, die na 1950 vrijwel geheel uit het binnenland verdwenen zijn, nog wel in de duinen worden gevonden.

Voorbeelden

Helaas zijn de gegevens over de verspreiding van wilde bijen in onze terreinen deels verouderd en grotendeels anekdotisch. Op grond van de huidige kennis van de ecologie van wilde bijen kan wel worden gezegd dat in de door ons beheerde duinen overal wel geschikte plekken voor wilde bijen zijn. Alle duinlandschappen hebben zo hun karakteristieke soorten. Als we kijken naar wat voorbeelden van de anekdotische kennis, dan zien we dat H. Wiering tussen 1949 en 1998 84 soorten wilde bijen heeft vastgesteld in het Noordhollands Duinreservaat. In Nederland komen in totaal 338 soorten voor. Bij de 'buren' in de Amsterdamse Waterleidingduinen zijn 85 soorten gevonden. Er komen enkele opvallende soorten met vaak fraaie namen in de duinen voor. Zo komen de Bosbesbij en de Roodscheenzandbij langs de kust alleen in de kalkarme duinen bij Bergen voor. Voor de Kleine wolbij draagt PWN waarschijnlijk grote verantwoordelijkheid omdat de enige recente waarnemingen buiten Limburg uit het NHD (Wimmenum, Castricum) en de Kennerduinen stammen. De Duinkegelbij komt in Nederland alleen in de duinen voor. Verder kunnen genoemd worden: Donkere zijdebij, Duinzijdebij, Heideviltbij, Rietsigaargalbij. De Duinmaskerbij komt alleen in de duinen tussen Vogelenzang en Bergen voor en is daarmee te karakteriseren als een echte PWN-soort. De Duingroefbij is recent alleen uit de kustduinen, onder andere van Bergen, bekend. De Ericabij is in het westen alleen bij Bergen vastgesteld. Het Zilveren Fluitje en de Kustbehangersbij komen alleen in duinen voor; laatstgenoemde soort is sterk bedreigd. Hij vliegt onder meer bij Bergen op Aardaker. De Goudenmetselbij komt vrijwel alleen in de kustduinen voor, waarschijnlijk vooral in het zeedorpenlandschap. De Gedoorndeslakkenhuisbij is onder andere bij Egmond vastgesteld. De Bosmetselbij komt aan de kust alleen tussen De Zilk en Bergen voor. De Grotebloedbij en de Witgevektetubebij komen vooral in de kuststrook voor.

Beleid

We weten dus dat onze duinterreinen van groot belang zijn voor wilde bijen, hoewel we niet precies alle plekken en populaties van de wilde bijen in PWN-terrein helder hebben. Tegelijkertijd is het ook zo dat er aanwijzingen zijn dat honingbijen op deze wilde bijen en mogelijk ook aan op andere bloembezoekers zoals vlinders en zweefvliegen, een negatieve invloed kunnen hebben. Daarnaast is het zo dat de duinplanten de honingbijen niet nodig hebben voor hun bestuiving. PWN neemt met dit in het achterhoofd het zekere voor het onzekere en geeft daarom geen toestemming voor het plaatsen van bijenkasten in het duinterrein.

Meer informatie: Dick Groenendijk

IVN natuurcentrum Parnassia in Bergen aan Zee

Het was een zeer zonnige en geanimeerde gebeurtenis. Voor de openingshandeling, die werd verricht door wethouder Alwin Hietbrink van de gemeente Bergen (jongere man op de foto's), vertelde de voorzitter van de vereniging IVN afdeling Noord Kennemerland, Johan Eilering, iets over de geschiedenis van het gebouwtje. Dat dateert al van vlak na de 'oprichting' van het dorp Bergen aan Zee in 1907, wat een plan was van de toenmalige burgemeester van Reenen van Bergen. Het maakte deel uit van een officiële tuin waar de verschillende duinplanten bewonderd konden worden. In de oorlog was het door de Duitsers in beslag genomen en later kwam het in handen van het IVN. Het was nodig aan een opruim en opknappbeurt toe, en daar zijn ze goed in geslaagd. Ze hebben dit voor elkaar gekregen met behulp van vele financiële bijdragen, o.a. van de gemeente Bergen, en talloze vrijwilligers, die ook daadwerkelijk de handen uit de mouwen hebben gestoken.

IVN Noord Kennemerland heeft nu dus weer een nieuw kenniscentrum dat inzetbaar is voor groepen kinderen, opleidingscentrum voor natuurgidsen en het dient als startpunt van vele excursies.

Hieronder een kleine foto impressie van de opening

In de bramentijd

Het zoeken van duinbraam is niet altijd even succesvol. Dat is met meer dingen zo. Maar soms tref ik in een hoekje van een overwoekerd landje zomaar enkele struiken die vol hangen. En dan kan ik het niet laten om vier of vijf dikke bramen in één greep van het twijgje te trekken.

Sommige roofvogels lijken dit trekje ook te hebben. Als ik nog eens overdenk wat één van mijn collega's van de Roofvogelwerkgroep Noord-Kennemerlands Duin me vanmorgen vertelde.

Haviksnest met 3 jongen(juni 2012_Klaas Pelgrim)

Met hem, Dook Vlugt, was ik naar enkele haviksnesten gefietst, gewapend, zo leek het echt, met een metaaldetector. Hij is in het PWN-gebied bezig met een prooi-onderzoek en zoekt met name naar pootringen van postduiven. Omdat hij ons gebied niet zo goed kent, is het handig, iemand in de arm te nemen, die wel de nestlocaties weet. Ik leek daarvoor de aangewezen persoon. Maar ik raakte behoorlijk in verlegenheid, toen ik het eerste nest al niet meer kon vinden. In juli hadden we daar twee flinke jongen geringd, nota bene. Wat zo gemakkelijk leek, kostte ons meer dan een half uur banjeren door de kletsnatte braamstruiken, bosbramen met lange, doornige takken.

Even verderop wist ik nog een oude havikshorst en onder die boom vond Dook drie ringen. We hadden onderweg een havik langs zien vliegen en horen kekkeren.

Eén van de ringen was voorzien van een minuscule gootje, waarin een piepklein zendertje kan worden geplaatst, zodat de duivenmelker precies weet, wanneer zijn prijsduif het hok binnenvliegt. Elke vondst levert een specifiek verhaal op, als je de informatie afleest en de herkomst van de postduif te weten komt. Er was in ieder geval ook een Duitse duif bij.

(De ringen waren afkomstig uit Rijnsburg ZH, duif geringd in 2010; Duitsland, duif geringd in 2010; Zuid-Scharwoude, duif geringd in 2012.)

We moesten een eindje verder fietsen voor het volgende nest. Het ligt dicht bij het wandelpad en was dus snel gevonden, maar onze detectors signaleerden geen kostbaarheden. Dook had bij het vorige nest al gesproken over plukplaatsen in de omgeving van het nest. Als je daar zoekt, kom je ook ringen tegen. Ik heb mezelf inmiddels wel eigen gemaakt, om al zoekend ook de bodem af te struinen. Je komt soms fraaie ruipennen tegen. Zo vonden we vanmorgen nog een buizerdhandpen. Mogelijk moeten we in februari, als er nog geen groen op de bosbodem te vinden is, wat gericht naar plukplaatsen en veren, etcetera op zoek.

De derde locatie leverde wel een ring op. In de ring stak nog een stukje bot.

(Emmeloord, duif geringd in 2013.)

Al met al was Dook wel tevreden, denk ik. Hij vertelde nog, dat hij bij zijn intensieve speurtochten in het Schoorlse duingebied iets bijzonders op het spoor was. Iets wat zich alleen voordeed in de buurt van haviksnesten. In de loop der jaren had hij geregeld complete nestjes van kleine zangvogels aangetroffen. Nestjes van vinken bijvoorbeeld; specialisten hadden die herkend. Maar niemand in binnen- of buitenland kende dit fenomeen – dat haviken mogelijk complete nestjes, met inhoud natuurlijk, naar hun hongerige jongen brengen.

Jaap Olbers, 19 augustus 2013

Honingzwam: schrik der verzwakte dennenbossen

(eerder onder de redactie van Jan Butter verschenen in het Noordhollands dagblad en nu door de redactie van de nieuwsbrief Vrijwilligers PWN Bewerkt)

Heemskerk - Het gaat niet goed met de dennenbossen in het duingebied van Heemskerk en Casticum. Veertig procent wordt bedreigd door de honingzwam. Hele percelen zien er zieltogend uit. De zwam is de schrik van de dennenbossen. Toch wil duinbeheerder PWN niet wanhopen. Er komt weer nieuwe natuur voor terug. Honingzwam of niet, de dennenbossen in de duinen hebben sowieso hun langste tijd gehad. Ze zijn zeventig jaar geleden aangeplant voor de houtproductie. Zo'n boom wordt hooguit 100 tot 120 jaar oud. En spontane verjonging treedt nauwelijks op, althans niet in de kalkrijke duinen bij Heemskerk. De dennenbossen in de kalkarme duinen van Bergen zijn weer een ander verhaal. Ook al woedt ook daar de honingzwam. PWN-natuuradviseur Hidde Posthuma, bosbouwer van origine, laat een zieke boom zien. Hij wijst omhoog. Hoog in de kroon zit enkele dode bundels naalden, vurig rood van kleur. Dat is een teken van de honingzwam. Deze boom zit in het beginstadium van de sterfte. Andere exemplaren zijn al veel verder. Lange kale staken waar geen naald meer aan zit. Het is een troosteloos gezicht. Verspreid over het duin gaat om het om vele honderden hectares.

Weerstand

De zwarte den, in de jaren dertig van de vorige eeuw massaal aangeplant voor de mijnbouw, leek vrij goed bestand tegen de zoute zeewind. „Maar het blijven exoten, afkomstig uit Midden-Europa en het gebied rond de Middellandse Zee. Ze horen hier niet thuis. Het gevaar is altijd dat er situaties zijn, zoals schimmels of klimatologische omstandigheden, waar ze van huis geen weerstand tegen hebben. De honingzwam is zo'n risico." Het is de honingzwam niet aan te rekenen. Die hoort hier wel thuis. Bestrijden is ook onmogelijk. Deze parasiet ontwikkelt zich op dood loofhout en tast de wortelcomplexen van verzwakte bomen aan. Hij kent diverse verschijningsvormen. In de bodem zijn het net zwarte veters, zo vertelt Posthuma. Onder de bast van de boom openbaart hij zich als een wit vlies.

Natuurbos

De duinbeheerders zien de bui al enkele jaren hangen. Er komt een einde aan de dennenbossen. Posthuma laat zien hoe PWN zich voorbereidt. Want om nou te wachten tot het bos ineens omvalt, is niet verstandig. Jawel, ineens. Want omdat alle bomen tegelijk zijn geplant, gaan ze ook allemaal min of meer tegelijk dood. Het gemis aan leeftijdsvariatie is het grote verschil met een natuurbos dat zichzelf wel in stand houdt. PWN heeft een list bedacht. „Wij zagen in het dennenbos her en der een groepje bomen om. Zo ontstaan kleine open plekken. De diameter van die plekken is ongeveer twee keer de boomlengte, de vuistregel van de bosbouwer. Zeg maar veertig meter. Dat is groot genoeg om licht toe te laten. Het loofhout grijpt hier onmiddellijk zijn kans. Mede door de afwezigheid van het (zieke) konijn", voegt hij er aan toe.

Posthuma laat zo'n 'verjongingseenheid' zien. Hij heeft niets te veel gezegd. Jonge eiken, berken, hulst, esdoorn, kardinaalsmuts komen spontaan op. Ze reiken nu zo'n twee meter hoog. Dat is heel nietig tussen al die torenhoge dennen maar het ziet er fris en veelbelovend uit. „Over een paar jaar zagen we honderd meter verderop nog zo'n gat en later nog eens. Zo krijgen we vanzelf meer variatie in het bos. Variatie in soort en leeftijd." „Wij passen deze methode van verjonging al zo'n vijftientig jaar toe. Er zijn al heel rijke groeiplaatsen ontstaan. De opzet is dat al die verjongingseenheden aan elkaar groeien. Over veertig jaar is dit vrij eenzijdige dennenbos ongemerkt een loofbos geworden. Met bomen van verschillende soort en leeftijd. Een zelfregulerend bos waar we niet hoeven in te grijpen. Dat is het streven. Hier en daar zal heus nog wel een den staan." PWN past deze verjongingsmaatregel toe in de gezonde dennenbossen. Maar wat in de dennenbossen die gebukt gaan onder de honingzwam? Welnu, daar is PWN gestopt met het maken van verjongingseenheden. Posthuma: „We weten niet waar we moeten beginnen. En in feite gaat het proces vanzelf. De honingzwam maakt zelf zijn open gaten. De bomen sterven af. Zo treedt licht toe tot de bodem. De nieuwe vegetatie laat niet lang op zich wachten." Zo'n zieltogend dennenbos staat langs de Hoofdweg, iets ten westen van camping Geversduin. Dit dennenbos is niet aangeplant in de jaren dertig, zoals de meeste, maar pas na de oorlog. Aangeplant als herstelbetaling op kosten van de Duitsers. Het ziet er treurig uit.

Boswachter Tycho Hoogstrate bij een stapel gekapte zieke dennen. Bron; Noord Hollands Dagblad.

Niet alle bomen zijn aangetast door de honingzwam, maar wel veel. Toppen kleuren vuurrood. Hele kronen vallen uit. De dode stammen staan nog een paar jaar overeind en vallen dan om. Toekomstbeeld „De laatste paar jaar gaat in verhevigde mate”, aldus Hidde Posthuma die beaamt dat het er verschrikkelijk uitziet. Hij relateert ook. „Vroeger hadden we dit als ramp beschouwd. Nu niet meer. De berk en eik hebben ook slechte jaren gehad. We hebben de veranderingen leren accepteren. Het toekomstbeeld is niet per se slecht. We weten dat er wat terugkomt. Dat zou uiteindelijk best eens een verrijking kunnen blijken.”

Duinbrand

Het is de zomer van 2004. We zijn bijna gewend aan de eindeloze zomers en beginnen langzaam te geloven in de klimaatsverandering. Ik ben een kersvers boswachtertje en kom zoals gewoonlijk ook op 10 augustus met de trein vanuit Leiden. Enigszins vervuld van ongeloof sta ik die dinsdag om half acht in de ochtend te kijken naar dikke zwarte wolken die boven het duin uitsteken. Oh ja, dit wordt weer zo'n dag! Wat is hier aan de hand? Ik werk pas 4 weken in het Noord-Hollands Duinreservaat en ken er nog maar nauwelijks de weg, en nu staat het al in de fik! Dit werd mijn eerste ervaring met een natuurbrand. Ik moet zeggen dat ik er wel een beetje zenuwachtig van werd!

Mijn eerste duinbrand was dan ook gelijk geen kleintje. Het zou later 'De grote brand bij Heemskerk' gaan heten. Er waren in de namiddag van maandag 9 augustus in totaal 8 afzonderlijke brandhaarden in een lijn tussen de Zwarte Weg en de Valleiweg aangestoken...! Het blussen gebeurde met 2 Chinook helikopters, meerdere brandweerkorpsen tot uit Amsterdam en een extreme all-terrain-bluswagen van TATA Steel. Ik had het allemaal nog nooit meegemaakt. Vuurzweepen..., wat zijn vuurzweepen? Die brand heeft heel wat losgemaakt onder de bevolking, beleidsmakers en gemeenteambtenaren. Het duin daarentegen ondergaat zoiets gelaten en maakt ook van deze bedreiging weer een uitgelezen kans. Een krachtig staaltje van ecologische veerkracht, zo zou ik het noemen!

Een Chinook helikopter vliegt met een volle bluszak over de Duvelshoek naar een brandhaard in het Ronde Vlak. Foto T. Hoogstrate

Na de brand zijn de meest westelijke verbrande delen met open duin vrijwel direct in de hekken gezet en begraasd met hooglanders. Niet alle open duin is direct begraasd, grote delen verbrand duin langs de Valleiweg zijn juist weer niet begraasd, net zoals de afgebrande bospercelen. Pas enige jaren later, met de invoering van de integrale begrazing van Heemskerk, zouden ook die stukken in begrazing worden genomen. Het was een uitgelezen moment om onderzoek te doen naar de invloed van brand op de duinen. Hoe reageert de vegetatie en de fauna op zo'n catastrofe? Is het eigenlijk wel een catastrofe voor de natuur of maken we ons hier een beetje schuldig aan antropocentrisch denken? De mens als middelpunt van de wereld.

Deze onvolwassen muis heeft de brand dan wel overleefd, maar is toch gestorven en is reeds gespot door een eerste verkenner van de opruimploeg. Foto T. Hoogstrate

Brand als beheermaatregel is zo'n beetje de oudste maatregel die de mens gebruikt. Nog voor er een ploeg of plantstok in de grond werd gestoken, een oeros getemd was, reeds lang daarvoor gebruikte onze voorouders vuur om de wildstand te verhogen. Want..., brand levert goed voedselrijk gras op. Dit wist men 10.000 jaar geleden al lang. Het Australië dat kapitein Willem Janszoon met het schip Duyfken ontdekte was niet zo natuurlijk als het op eerste aanblik eruit zag. De Aborigines hadden met vuur het continent gemaakt tot wat het toen was. Een slim systeem van aangestoken branden, afgestemd op het regenseizoen en de massa aan vegetatie, zorgde voor een hoge stand van kangoeroes en ander lekkers. Maar bovenal zorgde het regelmatig branden ervoor dat diezelfde branden beheersbaar bleven (min of meer...). Dit gebeurde ook in Afrika, Noord Amerika en Europa. Lees het boekje 'Het Paarse Landschap' van de KNNV over het eeuwenoude gebruik van vuur in Westelijk Europa. PWN heeft dus met het direct inzetten van grote grazers en enige jaren later het uitbreiden van de kudde niet veel meer gedaan dan het nabootsen van de natuurlijke reactie. Een maatregel die echt noodzakelijk is bij het ontbreken van echte wilde grazers.

Wat heeft het onderzoek nu uitgewezen? In ieder geval is de biodiversiteit niet achteruit gegaan. Direct na de brand lagen de hagedissen voor het oprapen, net zoals padden en vogelnesten met gekookte eieren. Op individueel niveau is het leed daadwerkelijk geleden, maar voor het duin als geheel en voor de populaties is de brand een nieuwe kans geweest.

Het kleine leed ziet er net zo goed vreselijk uit. Foto T.

De vegetatie is nu weer goed hersteld en mede door de begrazing zijn de afgebrande lage struwelen nu veranderd in soortenrijke duingraslanden. Nog nooit heb ik zoveel zandviooltjes (het zeldzame zusje van het duinviooltje) gezien als daar een paar jaar na de brand. Ook is de bokkenorchis opgedoken uit de verbrande aarde, evenals mottenkruid en rechte ganzerik. Een populatie Duits viltkruid en echt kattenkruid werd ook ineens ontdekt door het verdwijnen van de struik bedekking. Er werd in één brand net zoveel struweel verwijderd als we nu in 5 jaar weghalen met de trekkers en klepelmachines van firma Hes.

De bokkenorchis in 2013. Foto T. Hoogstrate

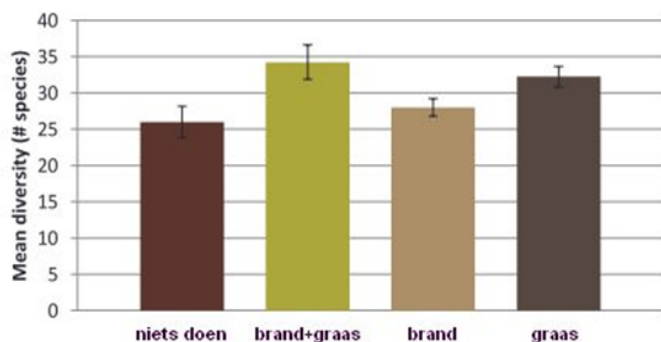
Maar er is ook verlies geleden. Een aantal kenmerkende insecten heeft het moeilijk met zo'n brand. Wat hier zeker in meespeelt is het moment van de brand. Branden als beheermaatregel doe je traditioneel in de winter, als het gewas vriesdroog is en de grond bevroren. De natuur is dan in rust en overwinterende eieren van sprinkhanen, zaden en mierenkolonies zitten veilig in steenkoude grond. De branden in Heemskerk vonden plaats in augustus, een zeer slecht moment dus.

2 maanden na de brand ligt er alweer een groene waas over het landschap, deze hele vallei was afgebrand. Foto T. Hoogstrate

De brand was de start van een groeiend onderzoek genaamd De Levende Duinen. Er werden in de begrazing weer delen uitgerasterd om te zien wat er gebeurde met het verbrande duin zonder begrazing. Er werden mieren en kevers gevangen; de vegetatie werd minutieus onderzocht en vergelijkingen met niet verbrand duin werden gemaakt. Van de nood is toch ook door ons een deugd gemaakt. Het eerste verstuivingsproject van het Noord-Hollands Duinreservaat is aangelegd in het verbrande duin, een hele grote stuifkuil in de Duvelshoek: Hiddesduin. In de verbrande naaldbossen bleek dat hele percelen door de brand vrij waren geraakt van esdoorn. Een goed uitgangspunt voor omvorming naar open duin en duineikenbos. En zo werden de bossen die eerst door Chinook helikopters met zeewater werden geblust paradoxaal genoeg alsnog gekapt.

Wat we in ieder geval geleerd hebben, is niet direct te vrezen en te wanhopen. De natuur heeft wat tijd nodig, maar herstellen doet ze, zolang de bodem maar ongeroerd blijft en er een ongeschonden omgeving bestaat van waaruit rekolonisatie kan plaatsvinden. Het duin is een taaie tante, het kan een hoop zelf regelen. Maar we kunnen het duin helpen met herstellen en de uitkomst van hiervan een beetje sturen. Uit de onderzoeken blijkt telkens weer dat brand gevolgd moet worden door een toename van de graasdruk. Gebeurt dit niet dan ontstaat een vegetatie met een lagere soortenrijkdom (zie grafiek van Proot). Het hoe, wat en wanneer van deze begrazing zijn de knoppen waar wij als mens aan kunnen draaien.

(Bron: The interaction of fire and grazing on vegetation in calcareous dune grassland, Proot 2013)

Branden als beheermaatregel is momenteel not-done, de gemeenschap heeft het er te moeilijk mee. Na de grote branden bij Bergen en Schoorl is de deur hiervoor dicht gegaan. In Engeland is het overigens de gewoonste zaak van de wereld en bovendien zeer goedkoop. Het is ideaal als je cultuurbos naar heide wil omvormen. Wat ze doen is: kappen, 3 tot 4 jaar braak laten liggen en dan afbranden waardoor alle zaailingen van bomen verdwijnen en klaar is je heideveld. Ook het Ministerie van Defensie snapt heel goed dat je beter preventief kunt branden dan wachten tot een cadet de vlam er op een onbewaakt moment in schiet. Zij branden de heide in blokken af, voordat er te veel 'brandstof' in de vorm van oude heide komt te staan.

Als gevolg van de brand zijn er in het Noord-Hollands Duinreservaat wel andere afspraken gemaakt over wat er nu precies "koste wat het kost" gered moet worden. Na een uitgebreide risicoanalyse zijn er op kaart vakken gemaakt, begrensd door wegen, waarbinnen de brand moet blijven. Dus er wordt niet meer zo maar in het wilde weg geblust. Rondom risicovolle plekken zijn brandgevaarlijke bossen en duindoornstruwelen verwijderd. Al met al zijn we nu beter voorbereid op een brand. Als het gebeurt staan we paraat en hebben we meer vertrouwen in de herstelkracht van het duin. Maar ik heb het gevoel, dat maar een kleine groep mensen de kansen en mogelijkheden ziet van een gecontroleerde brand!

Tycho Hoogstrate

Nabeheer project Noordwest Natuurkern

In de winterhalfjaren 2011/2012 en 2012/2013 is gewerkt aan de ontwikkeling van een dynamisch duinlandschap in Zuid-Kennemerland: de 'Noordwest Natuurkern'. In de zeereep zijn op vijf plekken sleuven gegraven om de wind weer toegang tot het duin te geven (totaal ca. 3,5 ha). Vijf, in het verlengde van deze sleuven liggende, paraboolduinen zijn van hun begroeiing en wortellaag ontdaan. De wind krijgt zo vrij spel op het kale zand en deze duinen kunnen weer gaan wandelen door het landschap: een eeuwenoud proces van de blanke top der duinen is zo weer in ere hersteld. Duinen kunnen weer gaan wandelen en kalkrijk zand wordt over het achterliggende gebied "gesproeid". Hierdoor wordt de verzuring van het achterliggende duin tegengegaan. Er zijn maar weinig plekken in ons duingebied waar dit proces op deze schaal zo dicht bij de bron van zand en wind kan worden hersteld.

Soorten die van warmte en dynamiek houden kunnen hier overleven. Maar blijft dat ook zo? Hoe duurzaam zijn deze verstuingen onder invloed van de huidige klimatologische omstandigheden?

Leerproject

We moeten ons realiseren dat het experimentele projecten zijn waarvan niet gegarandeerd is dat de verstuingen onder de huidige klimatologische omstandigheden actief zullen blijven. We hopen erop dat na het uitwissen van de menselijke invloed het proces zichzelf in stand houdt. Zeker is dat echter niet. Wel is dit een zeer kansrijk project vanwege de westelijke ligging en het contact met de zeereep.

In ieder geval is duidelijk dat de overblijfselen van vastleggingbeheer zoals uitlopende wortelresten van helm en duindoorn de verstuingen al snel kunnen belemmeren.

Nabeheer nodig

Voor duurzame verstuingen is in ieder geval een periode van nabeheer nodig. Hoe lang dit zinvol en wenselijk is hangt af van de ontwikkelingen en ook van de inzichten die we zullen opdoen tijdens dit proces. Dynamisch duinbeheer blijft een leerproject.

In de oostelijke parabolen van de NW natuurkern in het natte voorjaar van 2012 schoot ook dauwbraam massaal op uit (pen)wortels. Er is geëxperimenteerd met een strandreinigingsmachine om op de vlakkere delen de opslag te verwijderen.

strandreinigingsmachine

Op enkele steile hellingen is geëxperimenteerd met een kraantje met een mes dat de wortels afsneet waarna deze konden worden weggeharkt. Natuurmonumenten heeft in de Cremer parabool geëxperimenteerd met schoffelen.

wortels harken na kraantje met mes

De opslag staat vaak op steile hellingen waar het moeilijk is om machinaal bij te komen. Liever gaan we ook niet steeds opnieuw met zwaar materieel de stuifprojecten in. Op 13 maart 2013 is een gezelschap betrokken vertegenwoordigers (boswachters, adviesteam, team onderhoud samen met verstuingdeskundigen Bas Arens en Rienk Slings) ter plaatse gaan kijken. Het doel hiervan was met elkaar ter plekke van gedachten te wisselen over het nabeheer en kijken welke acties op korte termijn nodig zijn. Dus gedachten bepalen en brainstormen over beheer tijdens de periode van LIFE (2013 t/m 2015) en toekomstig beheer daarna. Besloten werd om in de sleuven op korte termijn handmatig helm te laten verwijderen.

In enkele parabolen broedde de Kleine plevier. De opslag was hier nog niet zo ernstig dat ingrijpen op korte termijn noodzakelijk was. Eind augustus 2013 wordt het gebied nogmaals door het gezelschap bezocht en wordt zo mogelijk een plan gemaakt hoe het nabeheer de komende jaren verder vormgegeven zal worden en op welke delen we denken dat nabeheer wenselijk en noodzakelijk is..

Machinaal en handmatig nabeheer aannemer

Voor de Noordwest Natuurkern is nabeheer tot in 2015 mogelijk door een aannemer. Hiervoor is geld opgenomen in de projectsubsidie. Eind juni en begin juli 2013 is in de sleuven in de zeereep en de westelijke parabolen (in totaal ca 5 ha) door een aannemer handmatig de helm verwijderd (128 uur).

De verwachting is dat er eind september begin oktober nogmaals machinaal nabeheer zal worden uitgevoerd in een deel van het projectgebied.

Handmatig nabeheer vrijwilligers?

Naar verwachting zal in de toekomst binnen de projectdelen van PWN in de Noordwest Natuurkern een flink deel van het ca 15 ha open zandgebied ook na 2015 open gehouden worden. Dit om het verstuingproces op gang te brengen/houden. Hoe lang dit wenselijk is, is op dit moment nog moeilijk te zeggen. Het zou fijn zijn als een groepje vrijwilligers dit nabeheer op zich zou willen nemen.

Misschien kunnen stuifprojecten in de toekomst worden "geadopteerd".

Leon Terlouw (Boswachter PWN)

Artikelen uit de PWN nieuwsbrief Natuur- en recreatieonderzoek PWN

Bijdragen voor deze nieuwsbrief zijn ontvangen van Yvonne Kemp, Tessa Neijmeijer, Dick Groenendijk & Hubert Kivit.

Evaluerendonderzoek; Eva Zeedorpenbegrazing Vuurbaakduin en De Rellen

In de Rellen liggen 17 PQ's ter evaluatie van het begrazingsbeheer, die deze zomer door Buro Bos zijn opgenomen. In november komt studente Wendy Liefthoek om de gegevens te analyseren en te onderzoeken op evt. trends. Door Buro Bos is ook een kartering (op het niveau van hectarehokken) gedaan van de zeedorpenplanten van het Vuurbaakduin. Alle groeiplaatsen van Kegelsilene, Oorsilene, Liggende asperge en Blauwe zeedistel zijn tevens ingevoerd in waarneming.nl. Hondskruid was te talrijk om te 'stippen' (Hubert).

Begrazing Egmond-Bakkum

Diverse (deels nieuwe) vrijwilligers zijn deze zomer actief in het evaluerende onderzoek. Ter evaluatie van het begrazingsbeheer zijn in 2007 18 permanente vegetatieproefvlakken (PQ's) neergelegd, verspreid over vier clusters. Deze PQ's worden deels begraasd en deels niet begraasd (de referenties). In augustus zijn deze PQ's voor de derde maal opgenomen, deels door Hubert

Kivit en deels door de vrijwilligers Tineke Ikelaar en John Bakker. Analyse zal na de zomer plaatsvinden (Hubert).

Effect begrazing op sprinkhanen en dagvlinders

Een groep enthousiaste vrijwilligers is een onderzoek gestart naar de effecten van begrazing op het voorkomen van dagvlinders en sprinkhanen. In het Melkvlak (NHD) ligt een grote enclosure van circa 100 bij 100 meter, die uit de integrale begrazing is gehouden. De ontwikkeling van de vegetatie gaat daar, zonder de inzet van grote grazers, zijn eigen gang. In dezelfde duinvallei is een stuk van vergelijkbare grootte uitgezet die dus wel door de grote grazers wordt begraasd. In beide stukken wordt gedurende een aantal tellingen in de zomer de soorten en aantallen van alle soorten sprinkhanen en dagvlinders bijgehouden. De eerste tellingen van 2013 zijn inmiddels uitgevoerd en de resultaten lijken te wijzen op een verschuiving van soorten. Soorten die houden van open grazige vegetaties, zoals bijvoorbeeld het knopspruitje, worden meer aangetroffen in de begraasde delen. Soorten die meer gebaat zijn bij langere en wat ruigere vegetatie, zoals de duinsabelsprinkhaan, worden meer aangetroffen in de enclosure. Het onderzoek is nog maar net gestart en krijgt hopelijk een vervolg in 2014 (Dick).

Signalerend onderzoek

Broedvogelmonitoring

De kartering in het gebied Egmond-Bakkum, uitgevoerd door bureau Eco-on-site, is voltooid. De resultaten zijn te vinden op [Broedvogels Noordhollands Duinreservaat-midden 2013](#). Ondanks de koude winter en het barre voorjaar deed een aantal standvogels en korte-afstandstrekken het niet eens zo slecht: Boomkruiper, Staartmees en Glanskop hadden vergelijkbare aantallen als in 2007; Boomklever, Boomleeuwerik, Zanglijster en Kleine bonte specht deden het zelfs beter. Ook lange-afstandstrekken als Blauwborst, Gekraagde roodstaart en Nachtegaal deden het goed. Kuifmees is wel sterk achteruit gegaan, en ook Goudhaan en Groene specht namen af; Winterkoning waarschijnlijk ook, maar die soort wordt in normale jaren nooit gekarteerd. De Graspieper leek een rampjaar te beleven, maar uiteindelijk was het aantal territoria (146) niet zo heel veel lager dan in 2007 (183). Ook een aantal lange-afstandstrekken deed het slecht: boompieper, bosrietzanger, fluiter, sprinkhaanzanger en tapuit. Van de laatste soort werd het broedsucces kunstmatig opgekrikt door nestbeschermers (zie *Broedbiologie tapuit* hieronder)

Ten opzichte van 2007 verdween helaas de Wulp als broedvogel. Bijzonder leuk daarentegen was het eerste geslaagde broedgeval (4 jongen) van een paar Geoorde futen op de Wei van Brasser (Hubert).

Boomklever. Foto;Klaas Pelgrim

Nieuwe kennis-onderzoek

Broedbiologie tapuit

Het tapuitenonderzoek dat Herman van Oosten van Stichting Bargerveen in het Vogelduin doet had dit voorjaar helaas te kampen met een hoge predatie van de nesten door vossen. Door gaas voor de nestopeningen te plaatsen kon hieraan een halt worden geroepen en kon het onderzoek blijven doorgaan; uiteindelijk vlogen zelfs nog 26 jongen uit! Op één na zijn alle jongen gekleuringsd. Uit de DNA-analyse van kleine stukjes veer komen bijzondere resultaten: onze tapuiten blijken genetisch flink af te wijken van de tapuiten van bijv. het Aekingerzand. Mogelijk is zelfs sprake van twee ondersoorten: de 'duintapuit' en de 'heidetapuit' (Dick, Hubert).

Vleermuizen in het NPZK

Van overwinterende vleermuizen in het NPZK is dankzij de wintertellingen door vrijwilligers en boswachters vrij veel bekend; maar welke soorten in de zomer voorkomen, waar ze verblijven en voedsel zoeken weten we veel minder. Daarom is aan Tjeerd Kooij van bureau Ekoza opdracht gegeven om deze zomer een inventarisatie uit te voeren van het parkdeel ten noorden van de Zeeweg. In vier inventarisatieronden wordt getracht een beeld te krijgen van broedkolonies, vliegroutes, drink- en foerageerplekken en gedrag bij overwinteringslocaties (Hubert).

Dynamische duinen

De komende maanden is een student bij PWN gestationeerd, die zich hierbij voorstelt: Mijn naam is Tessa Neijmeijer en ik ben masterstudent Earth Sciences aan de Universiteit van Amsterdam. Gedurende een periode van 3 maanden ondersteun ik Bas Arens als stagiair bij de monitoring van verschillende dynamische duinprojecten, waaronder Noordwestkern en NHD. Tijdens mijn stage ben ik bezig met het in kaart brengen van de toestand van het kale oppervlak van de zandverstuivingen, zoals de mate van erosie en stabilisatie door vegetatie. Daarnaast ga ik aan de gang met een onderzoek naar de ontwikkeling van dynamiek ik alle Nederlandse dynamische duinprojecten.

Wisentproject

In juli zijn diverse studentonderzoeken binnen het wisentproject afgerond. Met de bijbehorende eindpresentaties werd een intensieve onderzoeksperiode van een half jaar afgesloten in het nieuwe boswachtersonderkomen in Overveen.

Biologie studente Julia Wiese (Hochschule Bremen) heeft het sociaal gedrag van wisent in Kraansvlak en Schotse hooglander in Middenduin vergeleken. Door middel van veldobservaties werd gelet op de interacties binnen de kuddes zoals welke individuen veel tijd bij elkaar in de buurt spenderen, hoe de hiërarchie binnen de kuddes is en in welke habitat typen de verschillende gedragingen plaatsvinden. Afgezien van overeenkomsten in de kuddestructuur van beide diersoorten, zijn ook duidelijke verschillen aangetoond. De volwassen wisentstier is weinig aanwezig binnen de kudde vergeleken met de hooglander stier. Hooglanders zijn meer synchroon tijdens actief gedrag ten opzichte van wisenten. De tijd die de kuddes doorbrengen in de aanwezige habitattypen verschilt significant; hooglanders gebruiken laag grasland en loofbos aanzienlijk meer dan wisenten, wisenten gebruiken meidoorn en open zand aanzienlijk meer.

Sven Pekel (InHolland Delft) heeft transectenonderzoek herhaald om het effect van wisenten op de vegetatie in kaart te brengen. Transecten in de Kennemerduinen zijn in het onderzoek meegenomen ter referentie. Sven heeft specifiek gekeken naar de trend in aantal en vitaliteit van houtige soorten die aanwezig zijn op de transecten. Door het schillen van de bast (door wisenten) is bijna alle onderzochte kardinaalsmuts in het Kraansvlak teruggevallen in vitaliteit. Deze houtige soort neemt sneller af in het Kraansvlak dan in de Kennemerduinen. Er is zelfs een significante afname van kardinaalsmuts en tevens liguster en duindoorn struweel in het Kraansvlak aangetoond. Hoewel het te vroeg is om conclusies te trekken lijkt de wisent na de aanzienlijke afname van kardinaalsmuts de esdoorn als houtige soort te prefereren.

Cor Oldenburg (WUR) heeft een wetenschappelijke deskstudie uitgevoerd waarin hij resultaten binnen de pilot heeft gekoppeld aan de Optimal Foraging Theory. Daarnaast heeft Cor zich verdiept in Carrying Capacity modellen en hoe bruikbaar deze potentieel zijn voor de pilot. Over het algemeen kunnen de resultaten van foeragegedrag van wisent, hooglander en konik verklaard worden door het optimaal foerageren van de specifieke diersoort. Verschillen tussen de diersoorten kunnen hiermee grotendeels verklaard worden. Hoewel de term draagkracht lastig te definiëren is, wordt het vaak gebruikt in wildlife management. Het zgn. Grazing Capacity Model lijkt geschikt om draagkracht binnen de pilot te kunnen inschatten.

Duidelijk kanttekening hierbij is dat een grote hoeveelheid data vereist is die kostbaar is om te verzamelen. Tevens is het een nadeel dat dit model een schatting maakt voor diersoorten afzonderlijk, terwijl meerdere soorten grazers aanwezig zijn in het wisentterrein.

Naast bovenstaand onderzoek wat vanuit PWN begeleid is door Yvonne Kemp en Esther Rodríguez, heeft ook ander onderzoek plaatsgevonden. Studenten van HAS Den Bosch hebben gekeken naar het verschil in endozoöchorie tussen wisent, hooglander en konik in Nationaal Park

Zuid-Kennemerland. Ze hebben hiervoor mest van de diersoorten verzameld en een kasexperiment uitgevoerd. Zij vatten samen: Het verschil in endozoöchorie tussen de drie grazers is niet erg groot. Het aantal zaailingen dat uit de mestmonsters van de hooglanders komt is groter dan dat van de andere twee grazers, wat suggereert dat hooglanders meer planten eten die via endozoöchorie verspreid kunnen worden. Daarnaast is er voor zowel hooglanders als wisenten een verschil in begrazingspatroon tussen het zomer- en het herfstseizoen dat tegengesteld is. Dat houdt in dat deze twee soorten mogelijk samen in één gebied voor kunnen komen, omdat de hooglanders in de zomer meer planten eten die via het maag-darmstelsel worden verspreid en voor de wisenten geldt dit in de herfst, waardoor ze elkaar mogelijk ontzien in de eetbehoeften. Voorts heeft een afstudeeronderzoek door studenten van dezelfde HAS plaatsgevonden waarin de invloed van gebruikspoten van grote grazers op de biodiversiteit in het Kraansvlak is bekeken. Hiervoor zijn oa cameravallen opgesteld bij een aantal intensief gebruikte gebruikspoten. Hun conclusies luiden: Gebruikspoten worden veel gebruikt door veel verschillende dieren op veel

verschillende manieren. Er is een duidelijk positieve correlatie tussen het aantal wissels en het aantal verschillende plantensoorten op een gebruikspot (heeft waarschijnlijk te maken met epien endozoöchorie). Zij adviseerden de camera's langer te laten hangen om in de toekomst eventuele seizoensverschillen in het gebruik van de plekken tussen de grazers te kunnen bekijken. Dit najaar zal het onderzoek een vervolg krijgen. Rapporten zijn te vinden op de y-schijf (Yvonne).

Foto; Jan van Leeuwen

De Blauwborst

Ik denk dat het zo'n 34 jaar geleden is dat ik mijn eerste blauwborst zag. In de Hardangervidda in Noorwegen. Wat was ik blij met deze waarneming! Ik vond het een prachtvogel en niet schuw ook! Kennen deed ik hem al jaren, echter alleen uit de boeken. In onze omgeving moest je toen echt flink je best doen wilde je een exemplaar vinden. Op zich niet vreemd als je weet dat er ongeveer 40 jaar geleden maar rond de 1000 paar zijn geteld in Nederland. De ontwikkelingen in de Oostvaardersplassen zullen vast hebben bijgedragen aan de flinke toename van deze fraaie vogel. Laatste tellingen laten zien dat hun aantal de 10.000 paar ruim gepasseerd is. Van de rode lijst geschrapt, zeg maar. De blauwborst laat een voorkeur blijken voor moerasgebieden. Je moet dan denken aan gebieden als bv. De Biesbosch, de deltagebieden van onze rivieren en zoals eerder gezegd de Oostvaardersplassen. Dit heeft natuurlijk alles te maken met de voedselrijkdom van deze gebieden én de broedmogelijkheden.

Foto; Jan Castricum

Het mooie is echter dat we ook in onze betrekkelijk droge duinen de blauwborst regelmatig kunnen aantreffen. Het open duin-terrein met wilgen, duindoorns en ander laag struikgewas biedt blijkbaar voldoende voedsel en dekking. Wie er een beetje oog óf oor voor heeft, moet ze daar in de afgelopen jaren vast wel hebben waargenomen. Qua bouw doen ze denken aan de roodborst en de nachtegaal. Het vrouwtje is onopvallend gekleurd. Het mannetje daarentegen is in de broedperiode voorzien van een opvallende blauwe borst met daarin een witte streep. Onder het blauwe gedeelte bevindt zich een donkere verenlaag en daaronder een roestbruin gedeelte. De rug-zijde van zowel man als vrouw is grijsbruin gekleurd.

In de periode dat ze jongen hebben vliegen ze af en aan met insecten, spinnen, wormen en slakjes. Het broedsel bevindt zich op de grond. Soms zelfs op exact dezelfde plek als het jaar ervoor. De broedperiode valt in de maanden mei en juni. Gemiddeld legt het vrouwtje vier eitjes. Om zich te laten gelden in hun territorium, laat de blauwborstman zich geregeld horen. Ik heb ze diverse keren zien zingen op een hoge tak vlakbij mensen in de buurt. Soms op een afstand van hooguit zes meter van de bankjes waarop wandelaars uitrusten van hun tocht.

Wie rustig blijft zitten kan ze soms van heel dichtbij waarnemen.

Foto; Jan Castricum

Onwillekeurig moet ik terug denken aan een mooie voorjaarsavond vorig jaar. Met mijn camera in de aanslag lag ik op mijn buik te wachten op de jonge konijntjes die ieder avond achter elkaar aan liepen te dollen, tot er onverwacht een blauwborst naast me landde. Om vervolgens op hooguit twee meter afstand van me een zandbadje te nemen. Foto's nemen of bewegen was er niet bij, maar ik was getuige van iets heel bijzonders! Het zal wel weer even duren voor we ze weer zien. Het merendeel is intussen vertrokken richting Spanje en Portugal. Een deel trekt zelfs door naar gebieden ten zuiden van de Sahara. Begin april hoop ik ze weer terug te zien.

Jan Castricum

Amerikaanse vogelkers

Er is al genoeg geschreven over de Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*). Laten we het nu eens vanuit een andere hoek bekijken.

Eerst een stukje geschiedenis

In de 17^e eeuw is de Amerikaanse vogelkers voor het eerst uit Midden- en Noordoost-Amerika geïmporteerd. Daar heet ze zwarte kers (Black cherry). De eerste eeuwen wordt deze vogelkers in Europa zeer gewaardeerd. Eerst als welkome aanvulling en leuk nieuwigheidje op de verzamelingen in tuinen en parken en later voor de houtproductie. Als in de 19^e eeuw de grote herbebossing op gang komt om vanuit de landbouw de arme zandgronden te gebruiken, worden ze met dennen bebost. Vanaf 1920 vaak met deze vogelkers vermengd. Het blad van de kers zorgt voor betere afbraak van de dennennaalden waardoor het de strooisellaag verbetert. Ook verkleint deze menging van naald- en loofbomen het risico op bosbrand en insectenplagen. In die tijd is het de meest aangeplante loofboom. Als de herbebossing ten einde loopt en de eerste nieuwe naaldbossen rijp voor de kap zijn verandert dit. Nieuwe dennenaanplant is onmogelijk vanwege de massale verjonging van deze Amerikaanse vogelkers. De rest is bekend.

Uiterlijk

Deze *Prunus*soort is meestal een struik, maar kan bij ons ook uitgroeien tot een middelgrote boom van soms wel 20 meter. De stam is onregelmatig gevormd en als je even aan de bast krabt, ruikt dit sterk naar amandelen. De bladeren zijn glad, aan de bovenzijde donkergroen en glanzend. De onderzijde is lichtgroen en vaak met een oranjebruine of witte beharing langs de hoofdnerf. De bladrand is fijnbezaagd, verspreid staand en het blad blijft lang aan de boom hangen met in de herfst een gele naar oranjerode neigende kleur. De bloei is in mei-juni (ná de inheemse vogelkers, *Prunus padus*) met kleine witte bloemen in hangende trossen. De vruchten zijn rijp in september/oktober en zien eruit als kleine zwarte kersen. De zaden worden verspreid door vogels en zoogdieren die de bessen eten.

Ze kunnen zo door zangvogels over vele honderden meters verplaatst worden en als gevolg van de darmpassage wordt het kiemsucces van de zaden ook nog eens verhoogd en voorzien van een kleine portie mest. Succes gegarandeerd.

Ondanks bijna een eeuw van intensieve bestrijding is de vogelkers nu wijder verbreid dan aan het einde van de

Wat levert deze Amerikaanse vogelkers nu verder eigenlijk op? Een kleine greep uit de mogelijkheden:

Hout

Het Amerikaanse kersen is zwaar, hard en makkelijk bewerkbaar. Het is in Amerika erg in trek. Al het kersen-hout dat in Nederland verkocht wordt, is van de *Prunus serotina*. Het spinthout is oranje-geelkleurig, het kernhout licht tot donkerroodbruin en het is prachtig hout. De zwarte vlekken in het hout (ook wel gumspots genoemd) ontstaan door insectenaantastingen en verlagen de handelswaarde.

Medicinaal

Blad, twijgen, schors en zaad bevatten cyanoglycosiden. Deze stoffen zijn giftig, want dit blauwzuur blokkeert de stofwisseling. Stikstofbemesting, droogte, vorst en bespuiting verhogen het gifstofgehalte. De zelfde stof zit bijvoorbeeld ook in de vlier. Als u de bessen kookt verdwijnt dit blauwzuur. Er is vaak discussie over, of de bessenpitten nu eetbaar zijn na bereiding. Bij sommige Indianenstammen werden van bepaalde *Prunus*soorten de zaadkernen fijngestampt en van deze ontstane pulp koken van gemaakt. Maar het is bij veel overgenomen literatuur zo, dat er niet altijd even goed vertaald wordt en ik raad u aan: bij twijfel NIET DOEN! Ik hoef vast geen paddenstoelenvoorbeelden te noemen. Niets van wat je eet van kersen mag ooit het aroma of de smaak van amandelen hebben. De combinatie van een kers met een amandelgeur of smaak duidt op cyanide. Dus nog even samengevat, de bessen zijn eetbaar (dan moeten ze ook goed rijp zijn, dus donkerrood/dieppaars of bijna zwart, maar de pit in de bes niet eten!

De boombast waarin de glycoside is geconcentreerd, werd oorspronkelijk bij de Appalachen gebruikt als een hoestremedie, als een tonic en sedativum. In 1820 verschijnt deze vogelkers voor het eerst in de officiële farmacopee (handboek voor geneesmiddelen van de Verenigde Staten) als pijnstillend en hoestmiddel. De vruchten werden daarnaast ook gebruikt om smaak te geven aan rum (daar komt ook de naam Rum Cherry vandaan) en brandy (Cherry bounce), maar verder kunnen ze ook worden verwerkt in wijn en tot gelei. De bessen bevatten wel 17 soorten antioxidanten, vluchtige oliën, coumarine, anthocyanen, quercetine en verder is het een rijke bron van melatonine. Verder bevatten ze diverse vitaminen, waaronder vitamine A, het B-complex, vitamine C en mineralen zoals calcium, magnesium, ijzer, fosfor, koper, selenium en zink.

Prunus serotina foto; PWijker

De gedroogde bast is nog steeds een favoriet ingrediënt in hoest- en verkoudheidsremedies, vooral vanwege het kalmerende effect op de ademhalingswegen. In grote hoeveelheden is de bast zoals eerder genoemd giftig, maar kleine hoeveelheden kunnen ontspannend werken. Het ontspant namelijk krampen in de gladde spieren, werkt ontstekingsremmend en heeft een samentrekkende werking op weefsels (bij diarree). Vooral als hoest de slaap verstoort en dit het herstel vertraagd of bij droge, krampachtige, chronische hoest kun je deze Amerikaanse vogelkers prima gebruiken. Vele andere Prunussoorten worden hiervoor gebruikt, maar de serotina is het meest nuttig. Dit doseren laten we dus maar over aan de betere fytotherapeut, want het is met kruiden niet zo: baat het niet, dan schaadt het ook niet. De bast van deze vogelkers bracht in 2008 in de VS overigens \$ 11,95 / kg op.

Maak er eens likeur van. Dit is veilig, lekker en werkt ook nog eens smerend op de keel.

Likeur

1^e variant:

- 1 kg rijpe bessen
- 400 gram kandij of biologische rietsuiker
- 1 liter jenever of wodka (ong 40%)

Bereidingswijze

Stop de gewassen en gekneusde bessen in een brandschone, lege fles en overgiet ze met de suiker. Vul de fles aan met de alcohol en zorg dat alles zich goed met elkaar vermengt.

Een week lang dagelijks schudden en zet het weg op een warme plaats totdat de suiker helemaal opgenomen is. Voorzie van etiket met naam, ingrediënten en botteldatum.

Het lastige deel komt nog: laat het 3 maanden rijpen op de fles.

2^e variant (voor 1 liter):

- 350 gram vogelkers (bessen)
- 300 gram rietsuiker
- 300 ml alcohol van 96% of 650 ml alcohol van 40-45 % zonder water
(350 ml water)
- 1 kruidnagel
- 1 pijpje kaneel
- schillen van 1 biologische citroen en van een biologische sinaasappel
- 1 scheutje kirsch (of sap van de kers)
- evt 4 cc amandellikeur

Bereidingswijze

Macereer de geplette vogelkersen zes weken in de alcohol met de kruidnagel, kaneel en de citrusschillen. Los de suiker op in het water door deze siroop 15 min zachtjes te koken. Laat afkoelen. Filtreer na een zestal weken de drank door deze door een koffiefilter of door een kaasdoek te gieten en giet de kersensap, de kirsch en eventueel de amandellikeur (klein likeurglaasje vol) erbij. Voeg na filtreren de suikerstroop of de suiker erbij. Laat narijpen en af en toe schudden.

Of misschien verwerken in een lekkere kersenvlaai:

Recept Kempische Kersenvlaai

Ingrediënten

- 300 gram bloem
- zakje gist
- ½ theelepel zout
- 50 gram boter
- kopje melk
- 1 ei
- dun gesneden plakjes amandelspijs voor op de bodem
- 2 kilo kersen van de Prunus serotina
- 2 kilo suiker
- 1 vanillestokje
- Sap van 2 citroenen

Bereidingswijze

Taartbodem

Doe de bloem in een kom en maak er een kuiltje in. Leg de gist in het kuiltje en strooi het zout op de rand van de bloem. Laat de boter smelten in een beetje melk en voeg 2 eetlepels suiker toe. Voeg de rest van de melk toe, laat het wat afkoelen en klop het ei erin los. Klop het melkmengsel beetje bij beetje door de bloem en kneed er een kneedbaar deeg van. Kneed het deeg 10 minuten goed. Laat het deeg afgedekt met een natte doek 1/2 uur in de kom staan.

Maak intussen de vulling.

De zwarte kersen goed wassen en samen met de suiker, het citroensap en het opengesneden vanillestokje aan de kook brengen. Laat dit mengsel doorkoken tot de pitten vrij komen. Zeef de pitten eruit en laat nog even doorkoken.

Bakken

Verwarm de oven voor op 200 graden C. Vet een taartvorm in met een beetje boter en snij van het pakje amandelspijs van dunne plakjes voor op de bodem. Rol het deeg uit op de grootte van de taartbodem en bewaar een beetje voor reepjes. Leg het deeg in de taartvorm, leg de plakjes amandelspijs erbovenop en druk dit goed aan en schep het vruchtenmengsel op het deeg. Bak de taart in 30 minuten in het midden van de oven gaar.

Dit is natuurlijk maar een greep uit het scala van mogelijkheden. Gebruik de recepten van deze kers ter inspiratie voor het maken van gelei, likeur, wijn, sap, siroop of taart of zelfs in een winterse stoofpot. Waarbij het natuurlijk voor zich spreekt dat u zich dient te houden aan de geldende regels van de desbetreffende beheerder. Ik denk niet dat er heel veel protesten zullen komen als u langs de paden deze kersen plukt voor eigen gebruik en er hangen er genoeg zo voor de pluk. En wat niet in de vogelbekjes terecht komt is er weer een-tje gewonnen. Mocht u zo de smaak te pakken krijgen, kunt u het misschien op een akkoordje gooien met de terreinbeheerder..

Nazomerfeest PWN en Duinlandjesvereniging

Het PWN en Duinlandjesvereniging De Noord hielden 1 september voor de vijfde maal hun nazomerfeest achter het voormalige koloniehuis Zwartendijk, de inmiddels bekende Zeedorpendag. Natuurlijk stond de verkoop van duinaardappelen, groenten en kruiden en ook wijn en jam van de duinlandjes centraal, maar er was ook weer veel moois te bekijken: natuurfoto's, schilderijen, houtsnijwerk en infostands over alle aspecten van ons duin.

Bezoekers konden een gokje wagen met het spel 'waar staat de geit' en hun kennis over de natuur beproeven in een natuurquiz. Kinderen konden o.a. nestkastjes maken en geschminkt worden. Keetje & Co brachten weer een paar nieuwe derper liedjes en er viel weer van alles te proeven. De opbrengst van de Zeedorpendag ging traditiegetrouw naar twee goede doelen, dit jaar naar stichting de Opkikker die chronisch zieke kinderen ondersteunt en naar stichting Historisch Egmond. Ondanks het wat sombere en winderige weer, was het gezellig druk en genoten de bezoekers van de ongedwongen sfeer. Hieronder volgt een foto-impressie.

Marianne Snabilie

De komst van de grote predatoren.

Wat kan dit betekenen voor het edel- en damhert?

Bas Worm m.m.v. Rik Schoon

De redactie kwam weer een interessant artikel uit het kwartaalblad van de vereniging Het Edelhert tegen. Aangezien het een behoorlijk uitgebreid artikel is hebben we het in twee delen gesplitst. Hieronder het tweede gedeelte. Ondertussen is het wolven onderwerp behoorlijk actueel na het vinden van een aangereden wolf in de Noordoostpolder. (onderstaande foto)

Leefgebieden in Nederland

Volgens Free Nature / stichting Ark zijn er in Nederland wel geschikte gebieden voor de wolf te benoemen. Bijvoorbeeld de Amsterdamse Waterleidingduinen met circa 700 damherten en 200 reeën biedt voldoende voedsel aan een roedel van 5 volwassen wolven. Samen met omliggende gebieden en de voorspelde populatieontwikkeling bij met name het damhert, geeft dit in de nabije toekomst ruimte aan 11 tot 19 wolven, mogelijk in meerdere roedels. Op de Veluwe biedt een populatie van 6000 wilde zwijnen en 2600 edelherten voedsel aan 140 wolven en ruimte voor zeker 5 roedels. Ook de Oostvaardersplassen kan met zijn grote aantallen prooidieren een populatie van vele tientallen wolven ondersteunen, waarbij ook hier gebiedsuitbreidingen gepland zijn en er dus in de toekomst meer ruimte voor een predator komt. Verder moeten we niet vergeten dat verspreid over heel Nederland in natuurgebieden en cultuurlandschap zo'n 60.000 – 100.000 reeën voorkomen.

Ook die vormen een prima basis voor wolven om te leven. Per 2000 reeën is er ruimte voor een roedel wolven om te leven. Ook in ons cultuurlandschap en in kleine natuurgebieden kunnen wolven dus overleven. Die bieden voldoende voedsel aan rondtrekkende, solitaire wolven om van het ene naar het andere gebied te komen en hebben lokaal zelfs voldoende voedsel voor wolventerritoria, aldus Stichting Ark / Free Nature.

Volgens Geert Groot Bruinderink gaat de wolf zeker komen. Die verwachting is gebaseerd op het tempo waarmee de wolf sinds 2000 vanuit het oosten onze kant uit komt. Inmiddels zijn ze onze grens tot op circa 300 km genaderd. En als ze hun opmars onverminderd voortzetten (de laatste jaren circa 50 km/jaar), dan zouden ze met een jaar of zes aan onze grens staan. Maar komen doen ze! Of de wolf vervolgens ook blijft, is een andere vraag. Als hij dat doet, dan verwacht Groot Bruinderink dat niet eens zo zeer op de Veluwe, maar in de grensstreken. Op basis van modelberekeningen door onderzoeksinstituut Alterra is de verwachting dat een aantal van circa 50 wolven in Nederland realistisch is. Maar zo stelt Groot Bruinderink, het uiteindelijke aantal wolven zal wellicht niet zozeer bepaald worden door de hoeveelheid voedsel (dat is er in overvloed), maar vooral door de tolerantie van de mens.

Foto: Aaldrik Pot (zoogdier vereniging)

Beschouwingen over het aantal wolven in Nederland op juiste aannames gebaseerd?

Met de laatste zin uit de vorige alinea raken we wellicht de kern van de zaak! Wolven in Noorwegen verorberen vooral elanden, maar ook aanzienlijk veel honden en schapen. Deze zijn namelijk een veel makkelijker prooi. Als we dat doorvertalen naar Nederland, dan zijn er wellicht niet eens zoveel problemen voor de wilde hoefdieren in Nederland te verwachten, maar mogelijk wel onze landbouwhuisdieren en voor ons favoriete huisdier: de hond! De vaak aangehaalde stelling dat het aantal prooidieren het aantal predatoren bepaalt is juist voor natuurlijke gebieden, maar is duidelijk achterhaald voor intensief door de mens gebruikte gebieden, zoals je ons land wel mag bestempelen. In dergelijke gebieden zijn de door de mens 'beschikbaar' gestelde bronnen (lees: honden, katten, vuilnis, landbouwproducten) vaak de beperkende factor gebleken, en niet de van nature aanwezige prooidieren. Een daaraan gelieerd fenomeen, dat menig soort inmiddels over het randje heeft weten te drukken is de zogenaamde 'hyperpredatie': een predatiedruk die niet is ingegeven door de aantallen prooidieren, maar door een schier oneindige toevloed van voedsel, al dan niet welwillend ter beschikking gesteld door de mens.

Nederland is nu eenmaal een sprekend voorbeeld van een dergelijke situatie. En dus moet bij beschouwingen over het aantal mogelijke predators en geschikte leefgebieden, de focus wellicht veel meer verlegd worden van onze grote natuurgebieden naar juist de landbouwgebieden, en misschien ook wel naar de stedelijke agglomeraties. Hoe dan ook: de beperkende invloed van het aantal 'wilde' prooidieren op de predatoraantallen in Nederland lijkt geen houdbaar argument te zijn. Of we blijvend wolven zullen krijgen in Nederland is sterk te betwijfelen. Vaak wordt een vergelijking gemaakt met Duitsland en Polen, maar de bevolkingsdruk is daar vaak veel meer beperkt tot stedelijke agglomeraties dan die in Nederland. In Nederland leven de mensen dichter opeen maar tegelijkertijd ook meer verspreid over het landelijke gebied dan in voornboemde landen. De vereniging verwacht dan ook dat er dan vast wel eens een wolf de grens over zal steken, maar daarna vaak het loodje zal leggen vanwege het verkeer, of weer terug migreert omdat het hem/haar te druk is. Dit was overigens ook de mening van Jan van Haften die al eerder over de wolf in Nederland heeft geschreven (o.a. Jan van Haften, 2008) en die ik in het Kader van mijn wolvenris naar Roemenië in februari 2012 daarover nog heb kunnen spreken en schrijven. Van Haften merkt op in zijn artikel in Zoogdier(2008): 'in landen waar men nog gewend is met de wolf samen te leven, ondervindt men over het algemeen weinig problemen met deze dieren. Maar dat is anders in landen waar de wolf lang is weggeweest.' En vervolgens haalt van Haften de problemen aan in Zwitserland waar wolven vanuit Italië zijn teruggekeerd. Ook door velen als 'Roodkapje syndroom' aangeduide angst van de mens voor wolven wordt even zo vaak teniet gedaan door de opmerkingen als: "er nog nooit een mens is aangevallen, laat staan opgegeten door een wolf". In Amerika en Rusland heeft men daar toch ervaringen mee, al zijn dergelijke aanvallen natuurlijk nog steeds geen 'regel' (gelukkig maar). Kijk bijvoorbeeld op: http://en.wikipedia.org/wiki/wolf_attacks_on_humans.

En hoe zit het dan met die andere predator, de lynx?

De komst van de lynx lijkt momenteel waarschijnlijker dan de komst van de wolf. Lynxen houden zich momenteel al dicht bij de Nederlandse grens op dan wolven. In de Eifel en de Hoge Venen komen al lynxen voor. Mogelijk is dat ook de 'bron' geweest voor de waarnemingen in Zuid-Limburg. Ook in verschillende gebieden in de Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen (NRW) zijn recentelijk lynxen waargenomen; het Arnsberger Wald, Teutoburger Wald en Mariënmünster. Al met al zijn er in NRW 22 zekere waarnemingen van lynxen in de periode 1985-2010 (Hucht-Ciorga & Kaiser, 2011).

Ala het gaat om edel- en damhert, dan is de 'impact' daarop door de lynx anders dan door zijn grote broer de wolf. Een lynx predeert nauwelijks herten, maar jaagt veel meer op reeën en andere kleine zoogdieren. Ook schapen vormen een gewilde prooi. Zo optimistisch als de stichting Ark & Free Nature over de leefruimte van de wolf in Nederland is, zo sceptisch is Mulder (1992) in zijn rapportage voor de Vereniging Natuurmonumenten over de ruimte voor de lynx in Nederland. Zelfs de Veluwe, zo stelt hij, is te klein en te doorsneden om op langere termijn een populatie lynxen in stand te houden. Maar dat kan anders worden als de doorsnijding opgeheven wordt en er internationale ecologische verbindingen tot stand zijn gebracht. Na 1992 zijn er natuurlijk al de nodige maatregelen voor de ontsnippering op de Veluwe uitgevoerd, en aan de EHS is sinds 1992 ook nog flink gewerkt, ook al zijn de robuuste verbindingen door recent politiek afbraakbeleid in het slop geraakt. Het huidige kabinet lijkt daar evenwel toch weer energie in te willen steken. Lynxen leven in Midden Europa in paartjes en hebben dan een leefgebied van circa 250km² (25.000 ha). Dat zou dus ongeveer 4 paartjes op de Veluwe kunnen betekenen..... Voor de lynx geldt, net als voor de wolf, dat het uiteindelijke aantal wolven niet zozeer bepaald zal worden door de hoeveelheid (natuurlijk) voedsel, want dat is er in overvloed, maar vooral door de tolerantie van de mensen. Daarbij is wel duidelijk dat de menselijke interacties met de lynxen geringer en van andere aard zijn dan met de wolf.

Tot Slot

Mochten er wolven en/of lynxen komen en zich willen vestigen in Nederland, dan is dat vanuit natuurbehoud oogpunt toe te juichen: we missen momenteel top predators in onze ecosystemen. De vraag is dus alleen of onze nieuwe top predators zich wel gaan ophouden in gebieden waar wij ze het liefst wensen. De komst van de wolf en van de lynx waarschijnlijk in mindere mate, zal er wel toe leiden dat edel- en damherten ander gedrag zullen gaan vertonen. Enerzijds kan dat positief zijn: ze zullen zich mogelijk meer op de open gebieden (heides) gaan ophouden om zo mogelijk de predators eerder aan te kunnen zien komen. Anderzijds zullen in die gebieden waar de predator zich op dat moment ophoudt de dieren mogelijk (tijdelijk?) schuw zijn. Maar eerlijk gezegd weten we dat niet precies en geven de verschillende studies die er zijn ook allemaal andere (gebiedsafhankelijke) uitkomsten.

Voorlopig is het gissen naar de werkelijke effecten, ook op onze (landbouw)huisdieren en op onszelf. Als het zover is, zullen we het weten.

Afsluitend: tijdens mijn verblijf in Roemenië heb ik David Quammen's 'Monster van God' gelezen; een boek over de verhouding tussen mens en verschillende predators door de eeuwen heen. Een aanrader voor mensen die daar eens meer over willen lezen (helaas alleen nog tweedehands te verkrijgen).

Gebruikte bronnen;

http://en.wikipedia.org/wiki/Wolf_attacks_on_humans

Wolven terug in Nederland? (Jan van Haaften, in Zoogdier nr.4, 2008)

Tolerance by Denning Wolves tot Human Disturbance (Thiel, R.P., S. Merrill & L.D. Mech, 1998)

Wolven in de wildernis (Dick Dekker, 1998)

De Wolf, Europese Wildernis, deel 1 (Okarma, 2000)

Varia

Dit TV-seizoen een nieuwe rubriek in Vara's Vroege Vogels: 'Overstekend Wild'. Vroege Vogels gaat de Nederlandse natuurbruggen en tunnels in de gaten houden. Want, worden ze vaak gebruikt? We volgen onderzoekers van o.a. Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer, die hier met wildcams, spoortunnels en vangkooien achter proberen te komen. Welke dieren komen langs en waar zijn ze naar op weg? In de videofragmenten worden beelden getoond van o.a. de edelhertenvideo van de VHE en van Jan Paulides. Zie www.vara.nl

Nee tegen agressie en geweld

Lontjes worden korter en zelfs de crisis lijkt impact te hebben op het gedrag van mensen. Ook boswachters van PWN ondervinden er last van. PWN scherpt zijn beleid aan.

De boswachters van PWN hebben veel contacten met duinbezoekers en stakeholders. Ze zijn ook Buitengewoon Opsporingsambtenaar (Boa). Zes vervelende incidenten lieten hun sporen na bij de betreffende boswachters. Verwensingen als "kankerboer", "krijg de tyfus" en "ik weet je wel te vinden" zijn al niet acceptabel maar steeds vaker worden ze geuit in combinatie met fysieke bedreigingen. Reden voor PWN om het beleid betreffende agressie en geweld aan te scherpen.

Uitgangspunt: Agressie en geweld tegen medewerkers van PWN worden niet getolereerd.

In het kort komt het nieuwe beleid hierop neer:

- in ernstige gevallen doet PWN aangifte bij de politie.
- de pleger van het geweld krijgt binnen 48 uur een brief van PWN waarin deze aangifte wordt gemeld
- waar mogelijk verhaalt PWN de schade op de pleger
- eventueel worden verdergaande maatregelen genomen. Bijvoorbeeld ontzegging van de toegang tot het duinterrein voor betrokkene.

Natuurlijk is voorkomen beter dan genezen. Daarom is in overleg met de boswachters een gedragscode in de maak hoe om te gaan met agressie en geweld en escalatie te voorkomen. Want de impact op een persoon en zijn/haar privéleven kan groot zijn. Zelfs jaren later kunnen spanningen en emoties weer boven komen. Daarom besteedt PWN ook veel aandacht aan de begeleiding en nazorg in voorkomende gevallen.

Aanscherping van het beleid bij de boswachters heeft ook gevolgen elders in de PWN organisatie. Denk hierbij aan drinkwaterinspecteurs, telefonistes en baliemedewerkers. Daarom worden zij in dit proces meegenomen. PWN heeft gastheerschap hoog in het vaandel staan maar waar nodig treden we ook op. Naast respect voor de natuur, vragen wij ook om respect voor mederecreanten en bovenal voor al onze medewerkers.

Frans bloed voor wisentkudde Kraansvlak

Op 22 mei zijn drie wisentstieren uit het Zuid-Franse natuurgebied Réserve Biologique des Monts d'Azur verhuisd naar de duinen bij Zandvoort. De Franse stieren zorgen voor nieuw bloed in de kudde wisenten in het Kraansvlak. Bij de start van het wisentenproject zijn wisenten uit Polen gehaald die zich prima aanpasten aan de Nederlandse duincultuur. PWN en ARK Natuurontwikkeling zien deze volgende integratieperiode dan ook vol vertrouwen tegemoet.

Dubbele nationaliteit

In de wisentkudde in het Kraansvlak loopt tot nu toe één (uit Polen afkomstige) volwassen stier. Hij heeft al voor het nodige nageslacht gezorgd: dertien stuks maar liefst. Zijn dochters gaan straks voor nakomelingen zorgen, maar liever niet van hun vader. Daarom zijn ongerelateerde stieren van drie en vier jaar oud uit Frankrijk ingevoerd. Het idee hiervoor ontstond tijdens een werkbezoek van het Franse team aan het Kraansvlak. Verwacht wordt dat de dochters van onze Poolse stier zich in de nabije toekomst met de Franse stiertjes zullen mengen en zo voor een nieuwe afstammingslijn gaan zorgen. Dit is niet alleen goed voor de kudde in het Kraansvlak maar draagt ook bij aan het wereldwijde voortbestaan van deze nog altijd bedreigde diersoort.

Gezond en wel

De drie Franse wisenten moesten aan een aantal eisen voldoen voor ze aan de tocht naar de Hollandse duinen konden beginnen. Zo mogen ze geen TBC en Brucellose onder de leden hebben. Bovendien moesten ze gevaccineerd worden tegen Babesiose. Deze door teken overgebrachte ziekte komt in onze omgeving voor, in tegenstelling tot het Franse, hooggelegen gebied waar nauwelijks teken zijn. De stieren zijn losgelaten in een tijdelijk wengebied binnen het Kraansvlak. Dit heeft een veterinaire reden en de dieren kunnen zo goed geobserveerd worden door boswachters en onderzoekers. De nieuwkomers doen het goed, ze lusten meidoorn en berk. Ook zandbaden nemen vinden ze heerlijk. We verwachten dat ze begin juli het wengebied uit kunnen en op zoek gaan naar de andere wisenten in het Kraansvlak.

Kalfjes

In mei zijn er ook drie wisentkalfjes geboren in het Kraansvlak. Nu de Franse stieren gearriveerd zijn, bestaat de kudde uit eenentwintig dieren. Meer informatie over de wisenten is te vinden op www.wisenten.nl, via [www.twitter.com/wisenten](https://twitter.com/wisenten) en www.facebook.com/wisentenkraansvlak.

Onderzoeksprogramma Levende duinen

Wouters, B. & E. Remke. 2012. *Onderzoeksprogramma Levende Duinen*. Stichting Bargerveen rapport. Voor geïnteresseerden, hieronder een introductie en de link naar het rapport

Het Nederlandse kustlandschap is de laatste decennia sterk veranderd. Verruiging met hoge grassen en struweel, verdroging en de afname van dynamiek hebben het van oorsprong soortenrijke landschap ernstig aangetast. Als gevolg van deze aantasting is natuurbeheer, gericht op het herstellen van de oorspronkelijke variatie en biodiversiteit, noodzakelijk geworden.

In het Onderzoeksprogramma Levende Duinen (OLD) zijn de effecten van de aantasting van het landschap en de effecten van de beheersmaatregelen begrazing en verstuing op het systeem, en voornamelijk de entomofauna, onderzocht. Dit is noodzakelijk om grip te krijgen op de oorzaak van de veranderingen en vervolgens het beheer in de toekomst te kunnen optimaliseren. Uit eerder onderzoek (Voorbereidingsplan Kustduinen: VK) zijn een aantal aandachtspunten naar voren gekomen die in dit onderzoek nader onderzocht zijn. Hieronder vallen het onderzoek naar het belang van microklimaat voor voortplanting van sprinkhanen, de effecten van betreding door grote grazers op nestgelegenheid van grondnestende entomofauna, het belang van overstuing met duinzand voor fauna, de invloed die begrazing heeft op de bodem, planten en dieren in duingraslanden en het zoeken naar een geschikt referentiegebied in het buitenland. Via onderstaande link is het rapport te downloaden;

http://www.barger.science.ru.nl/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=81&Itemid=75&lang=nl

Meer onderzoek naar vaccin tegen ziektes door tekenbeten

Het AMC te Amsterdam krijgt samen met zes Europese partners 3 miljoen om onderzoek te doen naar een vaccin tegen ziektes veroorzaakt door tekenbeten. Ziektemakende bacteriën zijn o.a. *Borrelia burgdorferi*, die de ziekte van Lyme veroorzaakt en wordt overgedragen door de schapenteek *Ixodes ricinus* en de hertenteek *Ixodes scapularis*. Verschillende ernstige aandoeningen die verspreid worden via tekenbeten komen steeds vaker voor in Europa. Recent is ontdekt dat de aanwezige bacterie *Borrelia miyamotoi* ook ziektes overdraagt. Mensen die door ziekte, medicijnen of bijvoorbeeld door het ontbreken van de milt, een verzwakte afweer hebben, kunnen er een hersen- of hersenvliesontsteking door oplopen. Uit onderzoek van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) blijkt dat de nieuw gevonden bacterie in 4 procent van de Nederlandse teken is terug te vinden. De bacterie die de ziekte van Lyme veroorzaakt, komt in 22 procent van de Nederlandse teken voor. Lees [hier](#) hoe je een tekenbeet kunt voorkomen.

Ree en edelhert op Schiermonnikoog?

Eind juli is een reebok op Schiermonnikoog waargenomen. Het vermoeden bestaat dat deze reebok bij laagwater van het vaste land naar Schiermonnikoog is overgestoken. Dit gebeurt vaker, ook in 2009 kwam begin augustus een melding van een waarneming van een ree op Schiermonnikoog. In mei dit jaar is een reebok waargenomen op Rotterumoog. Reeën zijn goede zwimmers, ondergelopen stukken kunnen ze zonder probleem zwemmend oversteken. Nationaal Park Schiermonnikoog heeft in zijn Beheer en Inrichtingsplan Plus 2011-2022 aangegeven edelherten in te willen zetten als onderdeel van het begrazingsbeheer. In het najaar van dit jaar komt Natuurmonumenten met het begrazingsplan.

Ook in Drenthe zijn in het wild levende wilde zwijnen gesignaleerd

Boswachter Andre Donker: 'In Drenthe leven inderdaad ook wilde zwijnen. In het Drents-Friese Wold loopt zeker een zeug met drie biggen, vermoedelijk zijn daar tussen vijf en zeven wilde zwijnen. Evenals op het Dwingelderveld, waar ook al jaren regelmatig enkele wilde zwijnen zijn'. Volgens onderzoekers van instituut Alterra, onderdeel van de Wageningen Universiteit, de Zoogdiervereniging en de stichting voor natuurbeheer ARK zijn de natuurgebieden in Drenthe (Dwingelderveld), maar ook in Friesland (Appelscha) en Overijssel (Weerribben) geschikt voor wilde zwijnen. Ook de Sallandse Heuvelrug en de Lemelerberg zijn geschikt. Het Goois Natuurreservaat, het Horsterwold in Flevoland en Utrechtse Heuvelrug komen eveneens in aanmerking. Natuurgebieden die volgens de wetenschappers geschikt kunnen zijn, moeten minimaal 2000 hectare groot zijn.

Dammencrèche

In augustus zijn de damhertkalveren flink gegroeid en minder afhankelijk van de hinde. Net als bij de in het wild levende runderen, komt het bij damwild voor dat één hinde oppasdienst heeft. Zij blijft bij de kalveren terwijl de andere hindses verder weg lopen om te fourageren. En zo kan het voorkomen dat je een heuse dammencrèche tegenkomt.

OPEN PLEK

*droog en koud, het voorjaar
bomen rekken naar het licht
groeien is een natuurlijke plicht
beschut, werken we aan de open
[gemaakte] plek, in 't woud.*

*vrij baan voor vlinder, bloem en insect
creëer ruimte van 't verloren zand
hopelijk naar nieuw leven wekt en
over enkele jaren, spreekt men over een nieuwe stand.*

*met vallen en opstaan
bestrijden we de es
takken, kuilen, braamstruiken, 't is moeilijk gaan
Natura 2000 een wijze les?*

*'t geloof is daar
werken in en aan de natuur
met plezier in elkaar
soms, het weer guur.*

Rob Mul.

Foto; PWN